

Woestijn, centrum en periferie

In het laat-modernisme werd de woestijn metafoor voor de naamloze oneindigheid. De onbewoonbare, schaduwloze woestijn vormde een mythische ruimte, die men slechts gedurende een beperkte tijd kon verdragen.

De woestijn was de plaats waar men het zuivere licht ervoer. Zand en licht. De ultieme nivellering van alle verschillen. Einde en begin. De woestijn was de ruimte van het symbool.

De uitgestrekte stedelijke periferie was haar profane tegenhanger. Vol met sporen van het spel der machten. Getekend door de regulerende ingrepen van anonieme overheidsinstanties. Alles wat door het begrip 'ontwikkeling' werd gedekt, bewoog zich voort door de ruimte en drukte er zijn stempel op.

De periferie was de ruimte van de sporen. De ruimte van de index.

De historische stadscentra waren de theatrale enceneringen van de goddelijke machten. De axiale organisatie van het centrum nam het lichaam van de toeschouwer op in een hiërarchische ruimte, beheerst door een centrale figuur. Een toren, een koepel, een lantaarn representeerden de autoriteit die het geheel een betekenis gaf. De burgers spiegelde zich in de stad, ondervonden de wereldorde in haar structuur, en herkenden zichzelf in de friezen boven de deuren en de vensters.

De representatieruimte van het centrum was een picturale ruimte. De ruimte van het ikoon.

Het centrum, de periferie, en de woestijn vormen zones of onderdelen van de ruimte. De stad, het cultuurlandschap en het 'onbruikbare' weerspiegelen de drie aspecten van het teken: ikoon, index en symbool. Van een afstand bekeken zijn ze gescheiden als landschappen en categorieën, maar van dichtbij vormen ze fenomenen die niet meer te onderscheiden zijn. Verweven en verwisseld, zoals de beleving van de 'steenwoestijn' en de 'fata morgana'.

De ruimte is een uitgevouwen teken. Het teken is een ingevouwen ruimte.

Het indexerende is het ruwe en geopende oppervlak van het teken, dat verschijnt bij de produktiehandelingen. Het is het aspect van het teken, dat het teken het sterkst bij de visuele ruimte laat aansluiten, en het losrukt van zijn verwijzingen. Het is de tekening, de omlijning of de periferie van het teken.

De periferie is de grens tussen het onbetekenende en het betekenende of tussen de begrensde en onbegrensde betekenis. Een grensgebied, dat

massief noch stabiel is, maar eerder een membraan, waardoor het betekende en het onbetekende uitgewisseld en omgekeerd kunnen worden.

De periferie van de stad is, net als het grensgebied, de ruwe kant van de ruimte, gevuld met nog onverklaarde sporen. Het is deze negatieve interpretatie van het indexerende, die de openheid van de marginale zone teweegbrengt. In zijn onverklaarbaarheid bevat deze een over het hoofd geziene betekenis, en door zijn niet-identieke en toch waarneembare identiteit opent zich een nieuwe ruimte voor de beschouwer. Deze openheid verbindt de ruimte van de periferie met die van het denken. Zonder richting en zonder de verdwijnpunten van de nostalgie of de utopie. En toch lokt het.

Het vraagt onze aandacht, onze scherpzinnigheid en biedt nieuwe ervaringen. De innige ontmoeting van stad en horizon. De stuwkracht van de snelweg. Een onbekende en zuivere materialiteit in de goederen van de opslagloodsen, de enorme massieve cilinders van messing en koper. Al die inwendige zaken die door het gebruik ontsloten worden. Kano en roller-ski. Het savanne-achtige bestaan tussen de enclaves. Het onbehagen zowel groot als klein te zijn. De hele beleving van suspense, twijfel, spanning en opwinding, die de periferie kenmerkt.

Om zich in deze suspense te kunnen begeven moet er een verandering in het denken van het architectonische systeem van binnenuit optreden. Het begrip ruimte staat op het spel en dient uitgebreid te worden om de schokken, die de ervaring van de periferie teweegbrengt, aan te kunnen. De schok die de periferie veroorzaakt is het onvermogen om onderscheid tussen natuur en cultuur te maken. Het is een snel afglijden naar een archaïsche toestand van vóór de scheiding, waar de ruimte tegelijk natuurlijk en architectonisch was, waardoor al wat in het verleden ligt plotseling verdwijnt. De beëindiging van de representatie. Het uiteenvallen van de vaste betekenis tot een algemene potentiële betekenis.

De vorm van het model voor deze ruimte is nog verborgen. Noch gecentreerd en stabiel, als in de klassieke ikonische ruimte, noch expansief en dynamisch, als in de moderne opvolger. Ook niet entropisch, zoals in de woestijn, waar de malende bewegingen van het modernisme, daar ze steeds meer massa moest bevatten, tenslotte haar energie uitputte. Waarschijnlijk moet men het eerder zien alsof deze verschillende modellen in de periferie uitgewisseld worden. Hier tekent zich, in een staat van opbouw, het model af dat de mens, middels de architectuur, een plaats in de ruimte verschaft. De periferie werkt.

In de opgeschorte ruimte wordt het aan het subject overgelaten om de wereld bijeen te houden. Tegelijk met het wegvallen van een collectief begrip voor de visuele en ruimtelijke orde, is de grens tussen de ruimte en de taal ook veranderd. Het besef van de ruimtelijkheid van de tekst en de tekstualiteit van de ruimte is een deel van onze huidige ervaring. Maar al te vaak is dit zodanig uitgelegd, dat de ruimte plat is geworden. Huizen worden

Verstedelijkt landschap van Kopenhagen; structuur en beeld

afbeeldingen, steden collages. De ruimte in het beeld van de geschreven tekst.

Vanuit het ruimtelijke aspect bekeken, wordt een meer complexe driedimensionaliteit zichtbaar, waar zich uit het exterieur een interieur, een subject plooit. Net als de lus van een lijn vormt de plooi een absoluut onderscheid en een onverbreekelijke verbondenheid. Het is een driedimensionale plooi, een knoop – met discursieve, ruimtelijke, en temporele dimensies – die het denken, het lichaam en de biografie van het individu, of het geschrift, de stad en de geschiedenis van het collectief plooit. Deze niveaus schijnen verschillende articulaties van dezelfde figuur te beschrijven. Het eindige en het oneindige als verschil, gescheiden, maar nu en dan tijdelijk verbonden door fenomenen als 'stem', 'licht' en 'ritme'. Fenomenen – bekend van de extase – die vroeger tot de rekwisieten van de openbaring behoorden.

In deze driedimensionaliteit vormen ruimte en architectuur wel een textuur, maar geen tekst in discursieve zin. De ruimte behoudt haar zinnelijkheid en plastische articulatie terwijl wij haar beschouwen. De relatie tussen ruimte, licht en lichaam vormt een apart register, een ervaringsgebied dat, aangezien het opnieuw gedefinieerd kan worden door een latere overweging, een nieuwe ruimte schept. Een figurale ruimte, die de visuele ruimte met de ruimte van het bewustzijn verbindt. Het is deze beweging tussen de waarneming en het denken buiten de vastgestelde banen om, die op gang gebracht wordt in de periferie.

Zoals de ordening van alfabetische tekens in een tekst een lezer schept, zo kan de geïndexeerde ruimte van de periferie op haar beurt een zwerver scheppen, een nomade, een 'stalker'.¹ Op de rand van de representatieruimte, tussen het onbetekenende en betekenende, onthult en construeert de stalker de figurale ruimte² die de grens tussen het zinnelijke en het verstandelijke overschrijdt, en die het mogelijk maakt zich in de periferie te bewegen en wellicht te beweren, dat er alleen periferieën bestaan. Dat de periferie zich heeft uitgezaaid.

De figuur van de periferieruimte is een kruis of een kruising tussen organische tijd en atmosferische tijd, tussen het gecentreerde en ongecentreerde, tussen het ikonische en het symbolische. Tussen centrum en woestijn.

Deze figuur bevestigt de concrete locaties in de periferie, die men beleeft als een energiereservoir, alsof zij een speciaal architectonisch potentieel bevat. In andere woorden: deze wijst de leemten en scheuren in het netwerk van de periferie aan, waar betekenis en niet-betekenis in elkaar overgaan. Het zijn de leemten in het labyrint, waar de verhouding binnen/buiten gaat schommelen. Waar men naar buiten treedt, als men binnenkomt, en binnentreedt als men buitenkomt. Deze openingen in het net van de periferie worden gekenmerkt door een ruimtelijke doorkruising van de tegenstellingen in het cultuurlandschap, die in hun concrete samensmelting ervaren worden

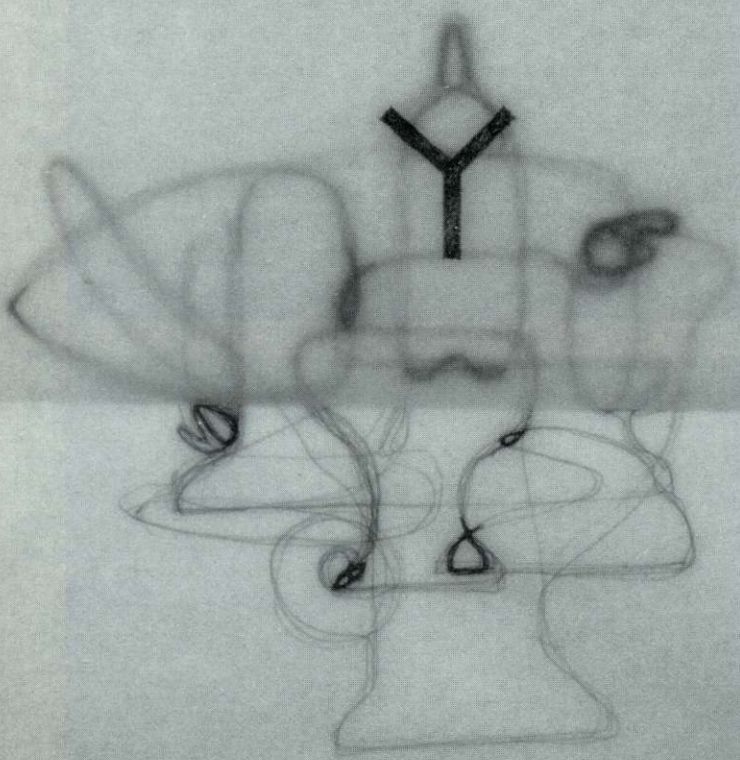
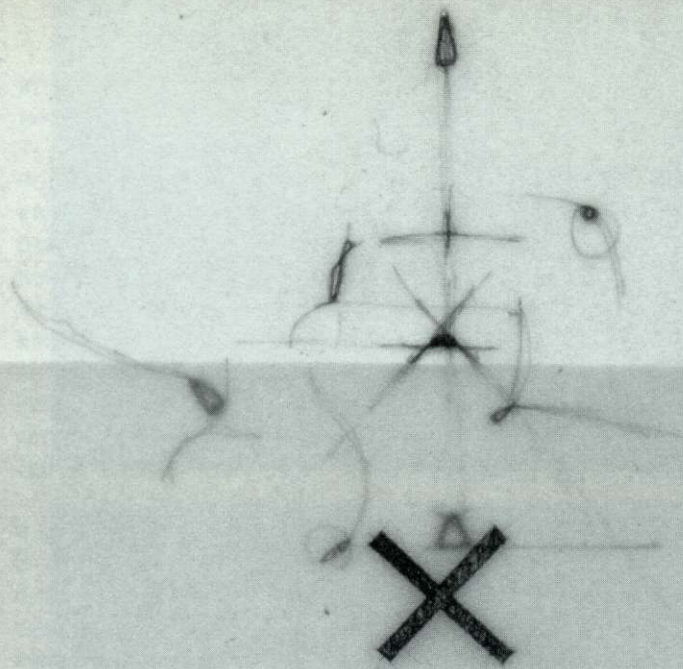
1

Titel van een film van Andrej Tarkovskij, 1979.

2

Het begrip 'figurale ruimte' komt uit J.F. Lyotard, *Discours, Figure*, 1971, pp. 71-72. In de context van dit artikel wordt het gebruikt voor een bestanddeel, dat zich in een ruimtelijke organisatie bevindt.

als de toegang tot een hogere dimensie en als een op de spits drijven. Alsof men op de grens staat, zelf de kruising is.

Wanneer men het Vallensbaek-moerasgebied doorkruist of op de Hersted-heuvels staat,³ kan de ervaring van het begrip leemte of scheur in het netwerk van de periferie verduidelijkt worden. Afsluitingen die zich openen, openingen die zich sluiten, zodanig dat zij de ruimte articuleren en de waarnemer zodanig 'verheffen', dat beide betekenissen van het woord beleefd worden. Het zijn deze 'spatiëringen' in het net, deze gesloten en open tekens, die men respectievelijk 'monument' en 'niche' noemt.⁴

Ook al bestaan ze in de periferie als een wezenlijk deel van het netwerk, het is daarnaast ook mogelijk ze te begrijpen als een soort matrix, die aan de vorm voorafgaat. Het monument en de niche, de leemte en de scheur zijn principiële verschillen die altijd de ruimte bepalen, en die het netwerk of het stadspatroon voortbrengen, ongeacht of ze van het begin af aan een fysieke vorm hebben of niet. De toren, de kerk, de beurs, het station, het plein, de stadswal enzovoort, kunnen gezien worden als dergelijke vormen die voorafgaan aan de primaire elementen, gevormd in de matrices van de leemte en de scheur.⁵

De matrices zijn zowel werkzaam in het centrum als in de periferie, maar de betekenis van hun vormgeving verandert. De betekenis is daarom duidelijk in de representatieruimte, waar ze gematerialiseerd zijn als gedenkteken en plein. De centrale figuur, die de betekenis waarborgt en waakt over de sociale uitwisseling. In de figurale ruimte die nu door de periferie gedefinieerd is worden de matrices met andere programma's geladen en trekken andere betekenissen aan. Hier worden ze tot teken voor de dialoog van het subject met de ruimte.

In de openingen van de periferie neemt de bezoeker de rol van de centrale figuur op zich. Maar op het moment dat deze persoon probeert de wereld samen te houden, wordt hij erin geworpen. Een perspectivische omkering, die beleefd wordt als een opheffing van het verschil tussen binnen en buiten. Het zichtbaar maken van de ruimte. Aanwezigheid. De ervaring van een 'plaats', die in praktisch en sociaal opzicht al een dijk, een wegvertakking, een vlakke is.

De korte afstand tussen het gewone en het sublieme, die altijd het authentieke aanduidt.

Vertaling: Gilbert Hansen, Jurjen Zeinstra

3

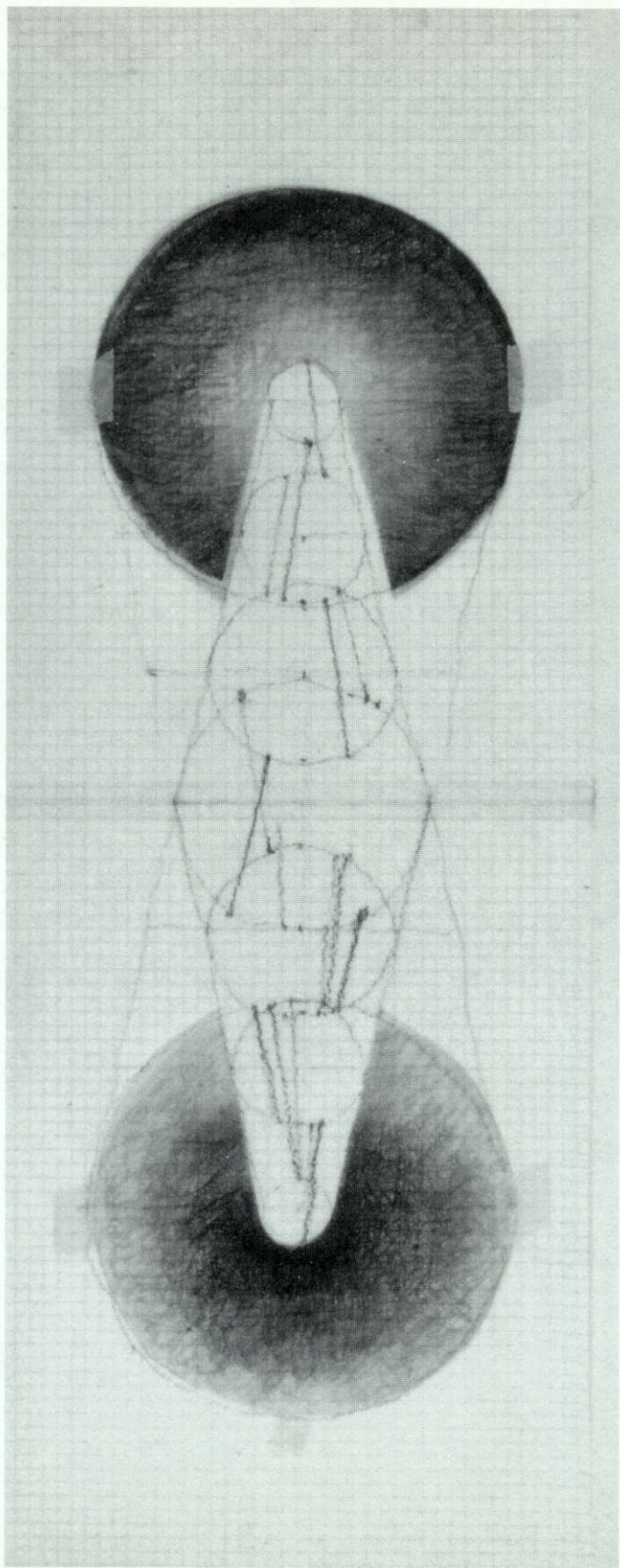
Een kunstmatig groengebied in de westelijke periferie van Kopenhagen.

4

Zie voor deze begrippen: Carsten Juel-Christiansen, *Monument & Niche*, Kopenhagen, 1985.

5

Het matrixbegrip is een begrip van verschil, dat doet denken aan Rossi's typebegrip, maar ook aan zijn begrip van de primaire elementen. Zie Aldo Rossi, *The Architecture of the City*, Cambridge Mass./Londen, The MIT Press, 1982, pp. 40 en 86.

Centrum en periferie, ontwerp voor tentoonstellingsruimte, C.J. Christiansen